

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Hiltunen, Kaisa; Rainio, Minna

Title: Lamaannuttava dystopia, toivoa herättävä ekotopia : yleisöreaktioita ympäristöaiheisiin elokuvaan

Year: 2022

Version: Published version

Copyright: © Kirjoittajat, 2022

Rights: CC BY 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Please cite the original version:

Hiltunen, K., & Rainio, M. (2022). Lamaannuttava dystopia, toivoa herättävä ekotopia : yleisöreaktioita ympäristöaiheisiin elokuvaan. *Lähikuva*, 35(1-2), 109-120.
<https://doi.org/10.23994/lk.116482>

Kaisa Hiltunen

FT, tutkija, Musiikin, taiteen ja kulttuurin tutkimuksen laitos, Jyväskylän yliopisto

Minna Rainio

TaT, tutkija, taiteilija, Musiikin, taiteen ja kulttuurin tutkimuksen laitos, Jyväskylän yliopisto

LAMAANNUTTAVA DYSTOPIA, TOIVOA HERÄTTÄVÄ EKOTOPIA

Yleisöreaktioita ympäristöaiheisiin elokuvaan

Monet ympäristönarratiiveista kirjoittaneet tutkijat elokuva- ja kirjallisuuden tutkimuksen aloilla ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että ekokriittiselle tutkimukselle tyypillisten tekstianalyysien ja teoretisoinnin lisäksi tarvitaan vastaanottotutkimuksia ja tietoa yleisöreaktioista (Ivakhiv 2008, 24; Willoquet-Maricondi 2010, 45; Brereton & Hong 2013, 176; Kääpä 2013, 108). Matthew Schneider-Mayerson, Alexa Weik von Mossner ja Wojciech Małecki ovat todenneet, että ekokriittinen tutkimus on pitkään perustunut oletukselle siitä, että ympäristötekstit, kuten esimerkiksi kaunokirjallisuus ja elokuvat, herättävät lukijoissa ja katsojissa ympäristötietoisuutta. Heidän mukaansa tutkijoiden käsitykset ympäristöaiheisen taiteen vaikuttavuudesta ovat kuitenkin perustuneet pääasiassa intuitioon ja oletuksiin. Empiirinen ekokritiikki tuo empiirisesti perustellun ja monitieteisen näkökulman ympäristökertomusten tutkimiseen. (Schneider-Mayerson et al. 2020, 1–3, 8.)

Ympäristöaiheisia elokuvia käsitteleviä vastaanottotutkimuksia on kuitenkin toteutettu melko vähän. Päätimme vastata tutkijoiden haasteeseen ja järjestimme kolmen ympäristökriisiä ja ihmisen ja luonnon suhdetta käsittelevän elokuvan vastaanottotutkimuksen osana tutkimushanketta Taide, ekologia ja ihmisen monimuotoinen luontosuhde, jossa tutkimme taiteentutkimuksen, ekologian ja taiteellisten menetelmien avulla ihmisten luontosuhteita.¹ Elokuvat olivat Patrik Söderlundin fiktiivinen lyhytelokuva *Valtakunnat* (2018), Minna Rainion ja Mark Robertsin dokufiktio *To Teach a Bird to Fly* (2020) ja John Chesterin täyspitkä dokumenttielokuva *Unelmien maatila* (*The Biggest Little Farm*, 2018).

Tässä katsauksessa esittelemme vastaanottotutkimuksessa esiin nousseita ympäristö dystopian ja ympäristöutopian eli ekotopian teemoja. Tarkastelemme elokuvien osallistujissa herättämiä tunteita ja reaktioita siltä osin kuin ne liittyvät elokuvien koettuun dystooppisuuteen ja utooppisuuteen.² Ilmastofiktion osalta on havaittu, että katastrofeja maalailevat teokset synnyttävät pitkälti negatiivisia ja lamaannuttavia reaktioita (Schneider-Mayerson 2017). Osoitamme, että asia ei ole kuitenkaan näin yksiselitteinen.

Ympäristö dystopiat ovat elokuvista tuttuja tulevaisuusvisioita, joissa pahimmat ennusteet ovat käyneet toteen. Esimerkiksi fiktioelokuvassa *The Day After Tomorrow* (USA 2004) maapallo ajautuu yhtäkkiä uuteen jääkauteen. Dokumenttia ja fiktiota

1 Monitieteinen tutkimushanke on Koneen säätiön rahoittama (2020–2022) ja siinä työskentelee neljä taiteen ja kulttuurin tutkijaa ja kaksi ekologia. Ks. www.taideko.org.

2 Käsittelemme vastaanottotutkimusta laajemmin muissa tulevissa julkaisuissa.

yhdistävä *The Age of Stupid* (Iso-Britannia, 2009) kuvaa tuhoutunutta maapalloa vuonna 2055 ja dokumentti *Epämiellyttävä totuus* (*An Inconvenient Truth*, USA 2006) sisältää kauhuskenaarioita veden valtaamasta Pohjois-Amerikasta. Maapalloa uhkaavasta asteroidista kertova *Don't Look Up* (USA 2021) ottaa satiirisesti kantaa ihmiskunnan välinpitämättömyyteen ilmastokriisin äärellä ja on luultavasti tuorein esimerkki ympäristödystopiasta.

Utooppisia ympäristöön keskittyviä tulevaisuuskuvauskuvaus, ekotopioita, on elokuvissa nähty vähemmän. Alexa Weik von Mossner mainitsee *Avatarin* (USA 2009) harvinaisena esimerkkinä. (Weik von Mossner 2017, 179–180.)³ Ekotopioiden vähäisyyttä voi selittää se, että dramaattisia tapahtumia sisältävät dystopiat ovat kertomuksina dynaamisempia ja katsojien mielenkiintoon paremmin vetoavia kuin pysyvämpää ihannetilaa kuvaavat utopiat tai ekotopiat (ibid.). Lisäksi dystopioiden suurempaan määrään voi vaikuttaa se, että elokuvantekijöillä on todennäköisesti kiinnostusta osallistua jo pitkään vallalla olleeseen keskusteluun ympäristökriisistä.

Tutkimuksen toteutus

Tutkimus toteutettiin syksyllä 2020. Tutkimukseen ilmoittautuneille lähetettiin linkit, joiden kautta he pääsivät katsomaan elokuvat.⁴ Osallistujien oli mahdollista katsoa kaikki elokuvat tai vain osan niistä. Osallistujat vastasivat elokuvia koskeviin kyselyihin sähköisen lomakkeen kautta. Jokaisesta elokuvasta oli oma kysely. Katselu- ja vastausaika oli noin kuusi viikkoa. Kyselyssä oli viisitoista avointa kysymystä, jotka olivat samat kaikille elokuville. Kysymykset 1–9 koskivat elokuvaa ja kysymyksillä 10–14 selvitettiin elokuvan herättämiä ajatuksia luontosuhteesta. Viimeinen kysymys koski kysymykseen vastaamista:

1. Mitä elokuvasta jäi erityisesti mieleesi?
2. Millaisia tunteita elokuva herätti sinussa?
3. Mistä pidit elokuvassa?
4. Mistä et pitänyt elokuvassa?
5. Mikä oli elokuvan keskeinen viesti sinulle?
6. Herättikö elokuva joitakin muita, esim. ruumiillisia tuntemuksia tai reaktioita? Osaisitko kuvailla niitä?
7. Voisitko eritellä sellaisia elokuvan keinoja (esim. äänet, rytmi, värit, kuvakulmat, kameran liikkeitä), jotka myötävaikuttivat niiden tunteiden ja reaktioiden syntymiseen?
8. Kertoiko elokuva jotain sellaista, mistä et aiemmin ollut tiennyt, mitä?
9. Miten elokuva mielestäsi kuvaa ihmisen ja luonnon välistä suhdetta?
10. Saiko elokuva ajattelemaan eri tavalla luontosuhteesta tai ihmisten suhteesta toisiin lajeihin?
11. Voiko suhde luontoon tai toisiin lajeihin syntyä tai syventyä (tämän) elokuvan välityksellä, miten?

.....
3 Simon Spiegel huomauttaa kirjassaan *Utopias in Nonfiction Film* (2021, 55–56, 71), että fiktioelokuva sopivamman muodon utopioille tarjoaa ei-fiktiivinen elokuva, esimerkiksi dokumenttielokuva, jonka lähtökohdaksi on usein vallitsevan todellisuuden kritiikki, mutta jossa myös monesti yhdistetään vapaammin fiktiivistä ja ei-fiktiivistä materiaalia.

4 Haimme tutkimukseen osallistujia levittämällä kutsua hankkeen nettisivuilla (<https://taideko.org/>), Jyväskylän yliopiston sähköpostilistoilla, sosiaalisessa mediassa ja julkisten tilojen ilmoitustauluilla sekä ulkona sijaitsevilla ilmoitustauluilla. Ilmoittautumisen yhteydessä osallistujan tuli kertoa mihin tutkimuksen osa-alueisiin haluaa osallistua. Lisäksi jokainen sai täytettäväkseen luontosuhdekyse- lyn, jossa kysyttiin myös taustatietoja osallistujista. Tutkimus oli avoin kaikille 18 vuotta täyttäneille.

12. Saiko elokuva sinut tuntemaan vastuuta tai osallisuutta?
13. Millaisia ajatuksia tulevaisuudesta elokuva herätti?
14. Auttoiko elokuva kohtaamaan tai käsittelemään luontoon liittyviä tunteita? Antoiko se lohtua vai lisäsikö se huolta?
15. Miten koit elokuvasta kirjoittamisen? Oliko se vaikeaa tai helppoa?

Saimme vastauksia yhteensä 28 osallistujalta ja kuhunkin elokuvaan tuli seuraava määrä vastauksia: *To Teach a Bird to Fly* 23 vastausta, *Valtakunnat* 22 vastausta ja *Unelmien maatila* 17 vastausta. Kaikki osallistujat eivät siis katsoneet kaikkia kolmea elokuvaa.

Analysoimme kyselyaineiston laadullisen sisällönanalyysin ja teemoittelun avulla. Teemojen valikoitumiseen vaikuttivat aiemmat ympäristöelokuvien ja ilmastofiktion vastaanottotutkimukset sekä aiheeseen liittyvä tutkimuskirjallisuus. Vastauksista nousi esiin toivottomuuteen, epätoivoon ja luovuttamiseen liittyviä tunteita ja ajatuksia. Toisaalta myös toivo ja toiveikkuus mainittiin usein. Näiden tunteiden ja niiden kuvausten perusteella nostimme teemoiksi dystopian ja utopian/ekotopian ja niihin kytkeytyvät toivottomuuden ja toiveikkuuden tunteet. Kävimme teemojen näkökulmasta läpi kaikki vastaukset.

Selvitimme myös sitä, miten tunnereaktiot kytkeytyivät elokuvien erilaisiin tyyliin, ja millainen yhteys elokuvien synkkyydellä tai toiveikkuudella oli katsojien ympäristötietoisuuteen. Aiemmissa ekoelokuvaa koskevissa vastaanottotutkimuksissa elokuvien estetiikkaan ei ole juurikaan kiinnitetty huomiota.

Emme olleet kiinnostuneita ensisijaisesti elokuvien aiheuttamista todennettavista vaikutuksista (kuten siitä, ryhtyivätkö ihmiset käytännön tekoihin luonnon puolesta), vaan niistä reaktioista, joita elokuvat herättivät melko pian katsomisensa jälkeen. Valitsimme katsottavaksi tarkoituksella kolme erityyppistä elokuvaa, jotka tuovat ekokriittistä sanomaansa esiin ainakin osittain epäsuoraan ja jättävät tilaa katsojan tulkinnalle. Käsittelemme ensin dystopiaa *Valtakunnat*-elokuvan kautta ja sen jälkeen ekotopioita elokuvien *To Teach a Bird to Fly* ja *Unelmien maatila* kautta. Kummassakin luvussa esittelemme elokuvat lyhyesti.

Valtakunnat ja ihmisen jälkeinen maailma

Kuva 1: Patrik Söderlund: *Valtakunnat* (2018).

Lyhytelokuva aikamatkasta läpi evoluution, geologisten aikakausien ja eliövaltakuntien kohti ihmisen aiheuttamaa luonnontuhoa.⁵

Patrik Söderlundin 19-minuuttiseen elokuvaan on tiivistetty niin pitkä ajanjakso maapallon historiaa, että ihmisen on vaikea sitä hahmottaa omasta aikaperspektiivistään. Kokeellinen *Valtakunnat* kertoo maailmasta ihmisen jälkeen.⁶

Elokuva tyytyy vihjaamaan, että luonnon tuho on ihmisen aiheuttamaa. Alun kuvissa rannalla lojuu muovijätettä ja kasapäin kuolleita kaloja. Ihminen vilahtaa veden alta kuvatussa otoksessa atrainta heiluttavana hahmona. Seuraavaksi nähdään eläinten valtaama talo, jossa sen entinen asukas makaa sängyssä muumioituneena linnun pesä vatsassaan. Talon ympäristö on täynnä ihmisen jälkiä: hylättyjä tavaroita ja kaiverruksia puun rungossa.

Hidas kamera-ajo kuljettaa katsojan läpi vielä elinvoimaisen metsän päätyäkseen hiiltyneeseen maisemaan, viimeiselle rannalle, jossa tuhka täyttää ilman. Palaneiden puiden rungoilta erottuu sienikasvustoa – mahdollinen merkki uudesta elämästä. Lopuksi kamera kääntyy kohti avaruuden tuikkivia tähtiä. Voimakasta äänimaismaa hallitsevat ensin eläinten äänet ja lopussa tuulen ujellus ja elektroninen äänimassa. Kerronnassa ei ole ihmisen eikä kenenkään muunkaan elollisen näkökulmaa.

Elokuva tuntuu viestivän, että ihmisen olemassaolo on vain ohikiitävä vaihe maapallon historiassa ja että ihminen jouduttaa elämän loppua omilla toimillaan. *Valtakunnat* näyttää tämän hitaan prosessin joudutettuna. E. Ann Kaplanin mukaan juuri termi dystopia sopii kuvaamaan ympäristökriisin kaltaista hidasta muutosta (Kaplan 2016, 14). Ihminen ei ole enää näkemässä mahdollista uuden elämän versomista. *Valtakunnat* voidaankin ymmärtää myös post-dystopiana, koska se ei esitä ihmistä kokemassa omaa tuhoaan vaan painottaa aikaa ihmisen jälkeen.

Suuri osa katsojista koki *Valtakunnat* synkkänä, pessimistisenä ja lohduttomana. Sen tyyli ja kerrontatapa tuntuivat olennaisesti ruokkivan tällaisia tunnereaktioita. Elokuvan pahaenteinen yleissävy herätti huolta, ahdistusta ja alakuloa, hidastempoinen kerronta pitkästyminen ja kyllästymistä. Elokuva sai katsojat tuntemaan myös inhoa, vastenmielisyyttä, pelkoa, puistatusta, jännitystä, pitkästyminen ja kyllästymistä. Monissa vastauksissa kielteiset ja myönteiset tunteet kuitenkin sekoittuivat toisiinsa siten, että kokemus oli lopulta pikemminkin myönteinen. Tähän vaikutti vastausten perusteella elokuvan visuaalinen kauneus ja kerronnan harmonia.

Lievää ahdistusta, pelkoa ja turvattomuutta sekä ihmettelevän ilon kaltaista tunnetta. (36)⁷

Kyllä tuntui puistattavalta, kun linnunpesä on ihmisen vatsassa. Tavallaan se oli myös kaunista. (35)

Monissa vastauksissa nousi esiin ajatus ihmisen ja luonnon välisestä valtataistelusta, jossa ihminen lopulta häviää. Monet kirjoittivat siitä, miten luonto *voittaa ja ottaa vallan ja selviytyy* ilman ihmistäkin. Elokuvan dystooppisuus tuntui herättävän valtaosassa katsojista tunteita ihmiskunnan ja ihmisen pienuudesta ja merkityksettömyydestä osana maailmankaikkeutta ja sen ajallisuutta. Yksi vastaaja kirjoitti: ”Maapallon tapahtumilla ei kosmoksen mittakaavassa ole mitään merkitystä”. (23)

5 Tämä kuvaus löytyy esimerkiksi AV-arkin sivuilta <https://www.av-arkki.fi/fi/works/realms/>.

6 Patrik Söderlundin ja Visa Suonpään muodostama taiteilijaryhmä IC-98 käsittelee teoksissaan ympäristöteemoja. *Valtakunnat* oli esillä vuonna 2018 Taidehallissa ryhmän näyttelyssä, jonka aiheena oli maailma ihmisen jälkeen.

7 Sitaattien perässä olevat numerot ovat vastaajanumeroita.

Joitakin reaktiota voisi kuvailla jopa fatalistisiksi. Elokuva tuntui antavan luvan passiivisuuteen ja välinpitämättömyyteen, sillä olemme ”kuin hiekanjyväsiä” (42) maailmankaikkeudessa, joka jatkaa olemistaan ihmisen jälkeenkkin. Eräs vastaaja totesi, että ”elokuvan lopullinen painostavuus toi ennemmin ajatuksia tuhosta, joka on meitä vääjäämättömästi kohtaava.”, ja että se herätti ”ahdistusta painostavuutensa takia. Luovuttamisen tunnelmaa. Ja lopullisuutta”. (11)

Katsojat kuvailivat elokuvan herättäneen myös lempeää välinpitämättömyyttä, rauhallisia tunteita ja kokemusta oman olemassaolon pienuudesta:

Voisin kuitenkin sanoa myös, että elokuva pikemmin korostaa lohdun tai huolen tarpeettomuutta: Elokuvan meditatiivinen ote johdattelee pikemminkin hyväksymään sen, että korjaamatonta tuhoa on saatu aikaan ja kaikkea karmeaa on edessä. Tunnetta voisi ehkä kuvata zeniläisen lempeäksi välinpitämättömyydeksi. (...) On jotenkin elähdyttävää ajatella olevansa lopulta ruokaa madoille, eli oma kuolema ei ole niin lopullinen kuin miltä se yleensä tuntuu. (43)

Levollisuuden tunne syntyi ainakin osittain siitä, että *Valtakunnat* näyttää elämän jossain muodossa jatkuvan ihmisen jälkeenkkin. Osa koki tämän näkökulman lohduttavaksi, sillä ”maailmalla on ihmisen jälkeinen toivo” (41). Yksi vastaaja uskoi, ”että maapallolla on elämää, vaikka ihminen katoaisikin, tuhoaisi itsensä maan päältä. Minusta se on lohduttava ajatus.” (42)

Rauhallinen tyyli synnytti levollisuutta siitä huolimatta, että elokuva kuvasi tulevaa tuhoa. Kuten totesimme, *Valtakunnat* ei ole ympäristökriisistä kertova dokumenttielokuva, eikä se puhuttele katsojaa retorisen suostuttelevasti. Sen ekologinen viesti ja vetoavuus perustuu taiteellisiin keinoihin (ks. Tong 2013), ei selostavaan kertojaääneen tai tieteellisiin faktoihin. Sen synnyttämä vieraantumisen tunnelma sopii sen kuvaamaan ihmisen jälkeiseen maailmaan.

Kuten totesimme, tutkijat ovat 2010-luvulla todenneet, että olisi tärkeää tehdä vastaanottotutkimusta ekoelokuvien vaikutusten arvioimiseksi. Kyselyssämme läheisimmin vaikuttavuuteen tällä tavoin ymmärrettynä liittyivät kysymykset 11, ”Saiko elokuva ajattelemaan eri tavalla luontosuhteesta tai ihmisten suhteesta toisiin lajeihin?”, 12, ”Voiko suhde luontoon tai toisiin lajeihin syntyä tai syventyä (tämän) elokuvan välityksellä, miten?” ja 13, ”Saiko elokuva sinut tuntemaan vastuuta tai osallisuutta?”.

Jos ajatellaan, että *Valtakunnat*-elokuvan taustalla on halu saada katsoja reagoimaan ympäristökriisiin, niin sen synnyttämät luovuttamisen ja levollisuuden tunteet saattavat olla ristiriidassa tällaisen pyrkimyksen kanssa. Elokuva lisäsi huolta, ei toivoa, vaikka toivon merkitystä ilmastokriisin selättämisessä on korostettu paljon (Head 2016; Solnit 2016).

Yhdestä vastauksesta käy ilmi, että näin synkälle elokuvalla ei edes haluttu antaa mahdollisuutta vaikuttaa: ”Elokuva oli niin kovin synkäksi tehty, että en ole aivan varma, olisinko toivonutkaan sen vaikuttavan itseeni.” (30) Eräs vastaaja arveli, että tällainen elokuva saattaisi jopa vieroittaa luonnosta. Elokuvan ymmärrettiin kertovan, että sen esittämä kehityskulku on vääjäämätön ja ihminen sen edessä voimaton.

Elokuvaa katsoessa tuli jotenkin väsynyt olo. Liian suuria asioita liian suuressa mitta-kaavassa. (16)

elän jo mielestäni melko ympäristövastuullisesti. Sen sijaan se [elokuva] sai minut tuntemaan oloni voimattomaksi ja osattomaksi siinä mielessä, etten lopulta voi vaikuttaa kuin omiin tekoihini. (6)

Passivoivat ja kielteiset tunteet eivät välttämättä innosta toimimaan ympäristön hyväksi. Ilmastofiktiota tutkineen Schneider-Mayersonin mukaan osa negatiivisista tunteista, kuten viha, voi toimia sytykkeenä toimintaan, kun taas toiset, kuten syyllisyys, häpeä ja avuttomuus, passivoivat todennäköisemmin (Schneider-Mayerson 2017). Asia ei kuitenkaan ole yksiselitteinen. Geoffrey Beattie, Laura Sale ja Laura McGuire (2011) nimittäin havaitsivat elokuvan *Epämiellyttävä totuus* vastaanottoa koskevassa tutkimuksessaan, että myös levottomuutta lisänneet kohtaukset saattoivat motivoida katsojia toimimaan ympäristön puolesta. Myös Rachel Howell (2011; 2014) on todennut elokuvan *The Age of Stupid* vastaanottotutkimuksen pohjalta, että katastrofikehitys ei aiheuttanut torjuntareaktioita tai voimattomuuden tunteita osallistujien enemmistössä.

Valtakunnat tuntui juuri kokeellisuutensa vuoksi havahduttaneen osan vastaajista katsomaan asioita eri näkökulmasta, tai näkemään asiat toisin, (ks. MacDonald 2004) ja siten mahdollisesti myös reagoimaan ympäristökriisiin. Jotkut kokivat sen voivan lisätä tai syventää ympäristötietoisuutta ”lisäämällä tietoisuutta ja herättämällä reaktion vallitsevasta tuhon tilasta” (36). Muutama vastaaja heräsi toivomaan konkreettista toimintaa ennen kuin on liian myöhäistä:

Nyt on tehtävä kaikki voitava ympäristön tuhoamisen estämiseksi (21)

Ihmisen ja elinympäristömme suhdetta pitää miettiä uudelleen nyt, tulevaisuuden vuoksi. Lastemme ja heidän lastensa vuoksi. (42)

Elokuvan tapa korostaa ihmisen pienuutta tuntui olevan tärkeää ja avartavaa joillekin, koska se painotti, että ihminen ei ole kaiken keskiössä. Elävän ja toimivan ihmishahmon poissaolo vaikeutti kuitenkin joidenkin vastaajien suhtautumista elokuvaan.

Pietari Käävän mukaan elokuvissa usein esiintyvät apokalyptiset skenaariot⁸ ovat osoitus lisääntyneestä tietoisuudesta inhimillisen elämän hauraudesta maapallolla (Kääpä 2014, 217). Niiden on esitetty herättävän ekologista melankoliaa (Matts & Tynan 2012). Tunnettu maailmanlopun skenaariota kuvaava elokuva on Lars von Trierin *Melancholia* (2011, Tanska), jossa *Melancholia*-niminen planeetta lähestyy maapalloa ja lopulta törmää siihen. *Melancholia* ei näytä törmäyksen seurauksia, koska inhimillisestä perspektiivistä se on mahdotonta. Kuten Kääpä (2014, 230–232) ja Adrian Ivakhiv (2011) huomauttavat, *Melancholia* tulee loppunsa kautta kyseenalaistaneeksi ihmiskeskeisen maailmankuvan.

Myös *Valtakunnat* herätti pohtimaan ihmisen osaa suuremmassa ”planetaarisessa ekosfäärissä” osana ”ekofilosofista itsen kyseenalaistamista” (Kääpä 2014, 232; ks. myös Matts & Tynan 2012). Eri asia sitten on, mihin johtopäätöksiin tämä pohdinta johtaa. Johtaako se nihilismiin ja välinpitämättömyyteen asenteeseen ympäristöä kohtaan vai tarttumaan hetkeen ja ylistämään lyhyttä ihmiselämää, kuten Kääpä (2014, 231–232) pohtii *Melancholian* kohdalla. Tutkimuksemme perusteella se johtaa molempiin. Moni katsoja kiinnitti huomiota *Valtakunnat*-elokuvan synkkyyteen ja ahdistavuuteen. Sen koettiin lisänneen huolta pikemmin kuin toivoa. Se tuntui antavan luvan jonkinasteiseen välinpitämättömyyteen, eikä sen juuri koettu vaikuttaneen omaan luontosuhteeseen. Toisaalta se havahdutti katsomaan asioita uudesta perspektiivistä.

Voimme myös kysyä Pat Breretonin seuraten, mikä maailmanlopun skenaarioiden merkitys on nykyisenä ympäristökriisin aikakautena, kun tuhon mahdollisuus on todellinen. Onko dystopioilla ylipäätään enää vaikuttavuutta nykyajan yhteiskun-

8 Apokalyptinen viittaa maapallon äkkinäiseen tuhoon (Kaplan 2016, 13–14).

Kuva 2: Minna Rainio & Mark Roberts: *To Teach a Bird to Fly* (2020).

nissa? Breretonin mukaan maailmanlopun representaatiot ainakin auttavat kiinnittämään huomiota ilmastokatastrofiin ja reflektoimaan asioita, vaikka ne eivät välttämättä tarjoa – eikä niiden odotetakaan tarjoavan – selkeitä malleja sille, mitä tulevaisuudessa pitäisi tehdä. (Brereton 2016, 204.)

Toivo ja utopia elokuvissa *To Teach a Bird to Fly* ja *Unelmien maatila*

Utopioiden on usein ajateltu olevan valmiin ja täydellisen maailman kuvia ja siksi tarinallisesti ”tylsää” (Weik Von Mossner 2017, 165). Utopiat eivät kuitenkaan välttämättä aina esitä valmiita ja staattisia maailmoja ilman draamaa, vaan ne voivat päinvastoin herättää motivaation ja halun muutokseen ja toimintaan. Ernst Bloch on erotellut utopiat abstrakteihin ja konkreettisiin utopioihin. Abstrakti utopia on eräänlaista eskapismia, kun taas konkreettinen utopia on yhteiskunnallista unelmointia ja ennakkointia, joka voi potentiaalisesti johtaa muutokseen. Vain konkreettinen utopia voi liittyä toivoon, sillä voimme toivoa vain sellaista, minkä koemme mahdolliseksi. (Ibid. 188.) Utopioihin liittyviksi tärkeimmiksi tunteiksi onkin usein mainittu juuri toivo ja tahto. Maailma ei ole koskaan valmis ja staattinen ja utopian tavoite on herättää katsojissa toivo ja tahto parempaan maailmaan ja motivoida siihen, että sen saavuttaminen vaatii jatkuvaa työtä ja ponnisteluja. (Ibid. 165.)

Utopia voi siten olla pikemminkin prosessi kuin päämäärä (Medlicott 2019, 174). Utopioiden avulla voidaan kuvitella parempia olemisen tapoja ja siksi ne voivatkin olla dystopioita vaikuttavampia ja jopa radikaalimpia tapoja käsitellä esimerkiksi ilmastokriisiä. *Unelmien maatila* ja *To Teach a Bird to Fly* lähestyvät ympäristöteemoja – luonnon monimuotoisuutta, ilmastonmuutosta ja sukupuuttoa – näkökulmista, jotka katsojat kokivat toiveikkaiksi ja jopa utopistisiksi.

To Teach a Bird to Fly (2020)⁹ on dokufiktiivinen lyhytelokuva, joka tarkastelee lintujen sukupuuttoa ja ilmastonmuutosta tulevaisuuden näkökulmasta kerrotun

9 Elokuvan ohjaajat, Minna Rainio ja Mark Roberts, työskentelevät taiteilijaparina ja heidän lyhytelokuvansa ja liikkuvan kuvan installaationsa käsittelevät yhteiskunnallisia teemoja ja ympäristöaiheita.

fiktiivisen tarinan välityksellä. Elokuvan kerronta yhdistää kaksi aikatasoa. Kertojaääni sijoittuu tulevaisuuteen, kun taas elokuvan visuaalinen kerronta paikantuu nykyisyyteen. Elokuvan kertojaääni kuvailee tapahtumia menneisyydestä – meidän nykypäivästämme – jolloin hänen isoäitinsä työskenteli kasvattiäitinä erittäin uhanalaisille töyhtöiibis-linnuille. Elokuva seuraa lintukannan Waldrapp-elvytysprojektia Saksassa, missä nuori nainen (kertojan tuleva isoäiti) kasvattaa lintuja. Hän viettää kaiken aikansa lintujen kanssa niiden syntymästä lähtien. Lopulta kasvattiäiti opettaa täysikasvuiset linnut muuttamaan Italian Toscanaan talveksi. Linnut oppivat muuttoreitin seuraamalla kasvattiäidin ja lentäjän ohjaamaa kevytrakenteista liidokilientokonetta yli Alppien. Waldrapp-projekti on oikea ja käynnissä oleva hanke, jonka tavoitteena on elvyttää uhanalainen töyhtöiibis takaisin luonnonvaraiseksi lintulajiksi Euroopassa.

Elokuvan alussa nähdään pitkiä ja hidastettuja ja paikoin jopa abstrakteja lähikuvia linnuista. Pian sen jälkeen näemme nuoren naisen, joka hoivaa, silittää ja syöttää linnunpoikasia. Kun linnut elokuvan puolivälin jälkeen aloittavat muuttomatkinsa kohti Italiaa, elokuvan näkökulma muuttuu lintujen näkökulmaksi ja kuvat ilmakuiksi. Elokuvassa ei kuulla kasvattiäidin puhetta vaan kerronta pohjautuu täysin kertojaääneen, jonka kertoma tarina on osittain fiktionaalinen kuvittelu tulevaisuudesta ja perustuu joltain osin lintujen kasvattajien haastatteluihin ja kokemuksiin. Kertoja muistelee, miten hänen isoäitinsä kertoi yllättävästä yhteenkuuluvuudesta lintujen kanssa ja rakkaudestaan lintuja kohtaan. Katsomalla tulevaisuudesta kohti nykyhetkeä elokuva liittyy uhanalaisen lintulajin kohtalon laajempaan yhteyteen ilmastonmuutoksen, lajien sukupuuttoaalton ja planeettamme tulevaisuuden kanssa.

To Teach a Bird to Fly kertoo siis tulevaisuudesta, joka on muuttunut paremmaksi. Elokuvan toiveikas näkökulma tulevaisuuteen tuntui puhuttelevan monia katsojia.

Keskeisen viestin itselleni koen olevan se, että aina on toivoa. Vaikka tarina on kuvitteellinen otanta tulevaisuudesta, niin koen sen olevan voimaa ja uskoa antava tämän päivän aktivisteille. (47)

Meillä on vielä toivoa ja mahdollisuus säilyttää luonnon monimuotoisuus kunhan uskomme jokainen osaltamme siihen ja teemme sen eteen minkä voimme. (27)

Elokuva herätti myös toivoa, eli jos ja kun elokuva kuvaa tätä aikaa ja mahdollista tulevaisuutta, tämän tulevaisuuden kuva oli kuitenkin myönteinen siinä mielessä että tällä hetkellä huonolta näyttävää asioiden kehityskulkua voisi vielä muuttaa. (11)

Elokuvan tapa liikkua eri aikatasoilla kiinnitti katsojien huomion ympäristökriisin ajallisuuteen ja vaikutusten ylisukupolvisuuteen: ”Se omalla tavallaan kannusti meitä kaikkia toimimaan niin, että voisimme tarjota seuraaville sukupolville paremman maailman, jossa on yhä luontoa ja eläimiä”. (6) Toisaalta esille tuli myös ”aikaisempien sukupolvien ajatusten ja tekojen merkitys nykyhetkelle ja tulevaisuudelle”. (29) Yhdelle katsojalle elokuvan keskeinen viesti oli

poliittisten ja henkilökohtaisten valintojen näkeminen ylisukupolvisina, pidemmän aikajanan tarkastelun tarve. Ja toki myös yksittäisen ihmisen teot, joiden vaikutus voi olla merkittävä, ja se merkittävyys voi paljastua vasta vuosikymmenien kuluttua. (4)

Myös kolmas elokuva, *Unelmien maatila*, koettiin toiveikkaaksi. Pitkä dokumenttielokuva kertoo kalifornialaisen pariskunnan, John ja Molly Chesterin päätöksestä perustaa luonnonmukainen maatila, joka toimisi täysin eri periaatteella kuin suurin osa alueen tehotuotantoon perustuvista tiloista. Sysäyksenä maatilan perustamiselle toimii pariskunnan koira, Todd, joka ei sopeudu kaupunkiasuntoon. Chesterit osta-

Kuva 3: John Chester: *Unelmien maatila* (2018). Ruutukaappaus elokuvasta.

vat tilan, jonka maaperä on köyhtynyt yksipuolisen viljelyn seurauksena. John on elokuvaohjaaja ja kuvaaja ja Molly työskentelee ruokabloggaajana, mutta heillä ei ole riittävästi tietoa ja taitoa maatilaprojektin käynnistämiseen. Avukseen he saavat biodynaamisen viljelyn asiantuntijan, Alan Yorkin, joka opettaa, miten tila on vähitellen mahdollista muuttaa toimivaksi ekosysteemiksi, jossa kaikilla eliöillä on oma tärkeä roolinsa. Elokuvan keskiössä on monimuotoisuus ja kaiken kytkeytyminen toisiinsa, mitä havainnollistetaan piirrosanimaatioilla.

Luonnon ehdoilla toimiminen ja tilan saaminen tuottavaksi on haastava prosessi, joka on täynnä positiivisia ja negatiivisia yllätyksiä. Elokuva seuraa noin kahdeksan vuoden ajan maatilalan elämää ja pariskunnan edesottamuksia. Uusia haasteita ja ongelmia tulee jatkuvasti eteen ratkaistavaksi. Kaikki lähtee siitä, että köyhtynyt maaperä pitää saada elvytettyä ja tuottamaan satoa.

Tyylillisesti *Unelmien maatila* on melko perinteinen havainnoiva dokumentti, jossa seurataan työskentelyä maatilalla. John Chester on ohjannut ja käsikirjoittanut elokuvan sekä toiminut pääkuvaajana. Lähes yksinomaan ulkona kuvattu elokuva sisältää paljon luontokuvausta. *Unelmien maatila* antaa viihtyvällä tavalla runsaasti tietoa luonnonmukaisesta viljelystä. Toisaalta esimerkiksi uhkaavat maastopalot puolestaan tuovat ilmastokriisin todellisuuden mukaan tarinaan.

Voidaan ajatella, että *Unelmien maatila* kuvaa eräänlaista toteutunutta, konkreettista ekotopiaa seuraamalla päähenkilöiden matkaa kaupunkilaisista luonnonmukaisen maatilalan omistajiksi. Ekotopioita on kuvailtu radikaalin ympäristöajattelun utopioksi, jotka liittyvät myös ajatukseen ekologisesta kansalaisuudesta (Pepper 2005, 17). Ekotopioiden avulla voidaan laajentaa ympäristöasioihin liittyvää poliittista mielikuvitusta ja näyttää reittejä kohti kestävämpää elämäntapaa. Ne antavat toivoa, että kestävämpi tulevaisuus on saavutettavissa ja siten ne voivat myös johtaa muutokseen (Weik von Mossner 2017, 189, 166). *Unelmien maatila* antaa esimerkin yhdestä mahdollisesta reitistä kohti tasapainoisempaa vuorovaikutusta luonnon kanssa, kohti oikeudenmukaisempaa ja kestävämpää maailmaa, ja myös nostattaa toivoa siitä, että se on mahdollista (ks. Weik von Mossner 2017, 188).

Elokuvan katsottuaan vastaajat kokivat, että muutos on mahdollista ja ihmisten uskottiin pystyvän parempaan:

elokuva herätti toivoa siitä, että ihmiset kykenisivät joku päivä elämään sopuinnassa luonnon kanssa ja ymmärtäisivät paremmin eri eliöiden ja lajien merkityksen kokonaisuutta ajatellen. (26)

Dokkari antoi toivoa siitä, että vielä osataan toimia oikein. (30)

Vastaukset kysymykseen siitä, millaisia ajatuksia elokuva herätti tulevaisuudesta olivat myös positiivisia:

Toiveikkaita. Että muutos on mahdollista, kunhan saadaan ihmiset tarkastelemaan arvojaan ja toimimaan yhdessä paremman tulevaisuuden eteen. (39)

Toiveikkaita sen suhteen, että elokuvassa esillä olleet viljelyideaalit leviäisivät. Huolestuneisuutta sen suhteen, että ilmastonmuutos on jo pitkällä (ne maastopalot) ja laajemman muutoksen tekeminen voi olla jo liian myöhäistä. (43)

Unelmien maatilán kohdalla vastaajien kuvaamien tunteiden kirjo oli laaja. Tunteet heijastavat elokuvan kertomusta, johon mahtui monenlaisia käännteitä ja dramatiikkaa. Kysymykseen, millaisia tunteita elokuva herätti, vastattiin esimerkiksi näin:

Iloa, surua, pettymystä, myötätuntoa. (13)

Iloa ja surua, ärtymystä ja turhautuneisuutta, toivoa ja innostusta (16)

Lämpimiä, toiveikkaita, surullisia, iloisia, iso kirjo. (27)

Pelkoa, vihaa, surua, iloa, ihmetystä, pettymystä ja inhoa. (36)

Aluksi mainittakoon, että itkin melkein koko elokuvan ajan eri syistä. Minua kosketti elokuvan visuaalinen kauneus ja tarinankerronta. Elokuva katsellessa koin laajasti eri tunteita; iloa, innostusta, pettymystä, surua, myötätuntoa, toiveikkuutta, epätoivoa, universaalia ihmisyyttä, ihmisen pienuutta ja luonnon suuruutta. Empatiaa koin erityisesti eläinhahmojen tarinoiden kautta. (10)

Elokuva näyttää mallin onnistuneesta luonnon monimuotoisuutta kunnioittavasta viljelystä, mutta monet katsojat kokivat sen kuitenkin yksittäistapaukseksi, jonka ei optimistisuudestaan huolimatta uskottu toteutuvan laajassa mittakaavassa. Yksi vastaaja kirjoittaa elokuvan herättäneen ”sekä lohtua että huolta: toisaalta jonkinlainen tasapaino ihmisen ja luonnon välillä tuntuu elokuvan jälkeen entistä mahdollisemmalla, toisaalta taas voi olla, että planeetta loppuu kesken ennen kuin moiseen suureen projektiin päästään.” (43) Monissa muissakin vastauksissa yhdistyivät toivo ”tämä on mahdollista” ja huoli ”tämä on kuitenkin epärealistista, eikä tule toteutumaan”.

Samankaltainen ristiriita tuli esille myös *To Teach a Bird to Fly* -elokuvan vastauksissa. Vaikka elokuva oli toiveikas, sen positiivinen näkymä tulevaisuuteen oli vastausten perusteella samaan aikaan sekä toivoa että huolta herättävä. Elokuvan toiveikkuus tuntui paljastavan nykytilanteen vaikeuden ja monimutkaisuuden ja nosti esiin huolen ihmisten kyvyttömyydestä toimia paremman tulevaisuuden puolesta.

[t]oiveikkuutta, kuten kai oli tarkoituskin. Että jonkinlainen herääminen tapahtuu ihmiskunnassa ja pystymme muuttamaan arvojamme ja toimintatapojamme. Toisaalta heräsi myös surua... Siksi siitä jäi aika ristiriitaiset tunteet. (39)

Toivon pilkahduksia, mutta myös pelkoa ja epätoivoa siitä mitä jos olemmekin jo liian myöhässä. (27)

Että toivoa on joidenkin lajien pelastamisen osalta, mutta edelleen hyvin moni ja erityisesti huomaamaton laji tulee kuolemaan sukupuuttoon. (46)

Elokuvasa kuvatus projektin onnistuminen herätti toivoa, mutta samalla surun tunnetta siitä, että kaikkia sukupuuton partaalla olevia eläimiä ei voida pelastaa. Lisäksi vastaajat kokivat syyllisyyden ja riittämättömyyden tunteita. Tunteita kuvataankin useissa vastauksissa ristiriitaisiksi, mikä ei ole yllättävää, koska elokuvan kertomuksessa huoli ja toivo ovat molemmat vahvasti läsnä. ”Hyvin ristiriitaisia tunteita. Surua, epätoivoa, kyynisyyttä, lamauttavaa toimintakyvyttömyyttä. Toisaalta haikeaa iloa ja ihmetystä.” (2)

Molempien elokuvien vastauksissa toiveikkuuden taustalla kuului siis epävarmuus ja suru. Osallistujien tietoisuus ympäristökriisistä ja epävarmuus ihmiskunnan kyvystä ratkaista monimutkaisia ongelmia vaikuttaa osaltaan siihen, että toiveikkaatkin tulevaisuuden näkymät sisältävät epäilyksen ja huolen niiden mahdollisuudesta toteutua. Myös monet tutkijat ovat tuoneet esille, että toivoon liittyy epävarmuus ja epäonnistumisen mahdollisuus sekä myös suru ja melankolia. Lesley Head erottaa toivon ja optimismin toisistaan ja käsitteellistää toivon prosessiksi, tulemisen tilaksi, joka voi avata tiloja toisin tekemiselle ja muutokselle. Toivo ei ole siis pelkkä tunne vaan myös toimintaa. (Head 2016, 74.)

Lopuksi

Vastaanottotutkimuksessa esitetyt elokuvat ovat hyvin erilaisia. Paitsi että tulevaisuus nähdään niissä eri tavoin, ne eroavat myös tyyliltään. Yksi on faktuaalinen, yksi fiktiivinen ja kolmas yhdistää fiktiota ja faktaa. Elokuvien erilaiset lähtökohdat näkyvät siinä, miten ne ottavat kantaa ympäristökysymyksiin ja miten niitä tulkittiin vastauksissa.

Tutkimuksemme antaa tukea aiempien tutkimusten tuloksille, joiden mukaan ilmastofiktion sisältämät katastrofikuvaukset herättävät pääosin negatiivisia, lamaanuttavia emotionaalisia reaktioita (Schneider-Meyerson 2018). Toisaalta ne tukevat päinvastaisia tutkimustuloksia, joiden mukaan myös voimakkaat, negatiivisia tunteita herättävät, uhkista kertovat kuvat voivat motivoida katsojia toimimaan ympäristön hyväksi (Beattie ym. 2011; Hughes & Wheeler 2013, 4). Tuloksemme vahvistavat myös Weik von Mossnerin (2017, 9) huomiota, että emotionaalisesti voimakkaat ihmisen ja luonnon suhteen kuvaukset ovat merkittäviä ympäristönarratiivien kokemisen kannalta ja että niillä on huomattavia vaikutuksia todellisessa maailmassa.

Vastausten perusteella sekä synkkiä, jopa maailmanlopun mielikuvia herättäviä, että toiveikkaita, uskoa tulevaisuuteen valavia ympäristöaiheisia elokuvia tarvitaan. Myös myönteisemmissä elokuvissa on lähtökohtana tietoisuus luonnon nykytilasta ja siitä mitä tulevaisuus voi pahimmillaan olla. Sekä dystopiat että ekotopiat, niin dokumentaarisessa, fiktiivisessä kuin dokufiktiivisessä muodossa, voivat herättää katsojan pohtimaan omaa suhdettaan luontoon sekä omaa rooliaan ympäristökatastrofin ehkäisemisessä.

Lähteet

Beattie, Geoffrey, Sale, Laura & McGuire, Laura (2011) An Inconvenient Truth? Can a Film Really Affect Psychological Mood and Our Explicit Attitudes Towards Climate Change? *Semiotica* 187, 105–125.

Brereton, Pat (2016) *Environmental Ethics and Film*. Lontoo: Routledge.

Brereton, Pat & Hong, Chao-Ping (2013) Audience Responses to Environmental Fiction and Non-Fiction Films. *Interactions: Studies in Communication & Culture* 4:2, 171–199.

Head, Lesley (2016) *Hope and Grief in the Anthropocene: Re-Conceptualising Human–Nature Relations*. New York: Routledge.

- Howell, Rachel A. (2011) Lights, Ccamera ... Action? Altered Attitudes and Behaviour in Response to the Climate Change Film *The Age of Stupid*. *Global Environmental Change* 21, 177–187.
- Howell, Rachel A. (2014) Investigating the Long-Term Effects of Climate Change Communications on Individuals' Attitudes and Behavior. *Environment and Behavior* 46:1, 70–101.
- Hughes, Rowland & Wheeler, Pat (2013) Introduction Eco-dystopias: Nature and the Dystopian Imagination. *Critical Survey*, 25:2, 1–6.
- Ivakhiv, Adrian (2008) Green Film Criticism and Its Futures. *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment* 15:2, 1–28. DOI: <https://doi.org/10.1093/isle/15.2.1>
- Ivakhiv, Adrian (2011) The Anthrobiogeomorphic Machine: Stalking the Zone of Cinema. *Film-Philosophy* 15:1, 118–139.
- Kaplan, Ann E. (2016) *Climate Trauma: Foreseeing the Future in Dystopian Film and Fiction*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Kääpä, Pietari (2013) Understanding the Audiences of Ecocinema. *Interactions: Studies in Communication & Culture* 4:2, 107–111.
- Kääpä, Pietari (2014) *Ecology and Contemporary Nordic Cinema*. Lontoo: Bloomsbury.
- MacDonald, Scott (2004) Toward an Eco-Cinema, *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment* 11:2, 107–32.
- Matts, Tim & Tynan, Aidan (2012) The Melancholy of Distinction: Lars von Trier's "Melancholia" as an Environmental Film. *M/C Journal* 15:3. DOI: <https://doi.org/10.5204/mcj.491>
- Medlicott, Sheryl (2019) A Provocation to Practice Utopianism in the Face of Climate Crisis. *Studies in Arts and Humanities* 5:1, 173–176. DOI: <http://dx.doi.org/10.18193/sah.v5i1.163>
- Pepper, David (2005) Utopianism and Environmentalism. *Environmental Politics* 14:1, 3–22. DOI: <https://doi.org/10.1080/0964401042000310150>
- Schneider-Mayerson, Matthew (2018) The Influence of Climate Fiction: An Empirical Survey of Readers. *Environmental Humanities* 10:2, 473–500.
- Schneider-Mayerson, Matthew, Weik von Mossner, Alexa & Małecki, Wojciech. (2020) Empirical ecocriticism: environmental texts and empirical methods. Introduction to a thematic cluster of articles on 'Empirical ecocriticism'. Teoksessa Matthew Schneider-Mayerson, Alexa Weik von Mossner & Wojciech Małecki (toim.) *Interdisciplinary Studies in Literature and Environment* 27:2, 327–36.
- Solnit, Rebecca (2016) *Hope in the Dark: Untold Histories, Wild Possibilities*. Edinburgh: Canongate Canons.
- Spiegel, Simon (2021) *Utopias in Nonfiction Film*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Tong, Chris (2013) Ecocinema for All: Reassembling the Audience. *Interactions: Studies in Communication & Culture* 4:2, 113–128.
- Weik von Mossner, Alexa (2017) *Affective Ecologies: Empathy, Emotion, and Environmental Narrative*. Columbus: The Ohio State University Press.